

N

HARALD JÄHNER

ČAS VLKOV

ŽIVOT V TROSKÁCH TRETEJ RÍŠE

Harald Jähner

Čas vlků

Život v troskách
Třetí říše

Obsah

Predslov	9
Prvá kapitola	
Rok nula?	15
Tolko začiatkov tu ešte nikdy nebolo, ani tolko koncov	15
Druhá kapitola	
V troskách	27
Kto to mal upratať? Stratégie odstraňovania trosiek	27
Krása ruín a turistika medzi troskami	38
Tretia kapitola	
Veľké putovanie	47
Oslobodení nútene nasadení a blúdiaci väzni – navždy bez domova	52
Vyhnanie a šokujúce stretnutie Nemcov so sebou samými	68
Na cestách	82
Štvrtá kapitola	
Tanec do odpadnutia	89
„Tíško, tíško, húsatko, môj nešťastný rozbitý Mohuč“	95
Piata kapitola	
Láska 47	111
Návrat vyhorených mužov	111
Constanze sa poneviera po svete	119
„Chtivá života, dychtiaca po láske“	122
Prebytok žien – ich menšina udrží dominantné postavenie mužov	129
Vysoká zver na Východe	134
Veronika Ďakujem na Západe	138
Šiesta kapitola	
Rabovanie, delenie, obchodovanie na čiernom trhu – lekcie pre trhové hospodárstvo	155

Začiatky prerozdeľovania – občania sa učia plieniť	156
Logika potravinových lístkov	159
Národ zlodejov jedla – vlastná iniciatíva a kriminalita	165
Výchova štátnych občanov na čiernom trhu	179
Siedma kapitola	
Generácia chrobáka zaujíma pozície	189
Menová reforma, druhý Rok nula	189
Ľudská plantáž Wolfsburg	197
Start up – Beate Uhse objavuje pri podomovom predaji svoj obchodný model	216
Utopí sa Nemecko v špine? Strach zo spustnutosti	225
Ôsma kapitola	
Prevýchova	231
O troch spisovateľoch a dôstojníkoch pre kultúru, ktorí z poverenia Spojencov dostali na starosť nemeckého ducha	231
Deviata kapitola	
Studená vojna umenia a dizajn demokracie	257
Hľad po kultúre	257
Ako abstraktné umenie vystrojilo sociálne trhové hospodárstvo	262
Ako kidney stolík zmenil myslenie	278
Desiata kapitola	
Ako znie vytesňovanie	285
Zamlčovať, rozprávať, bez chuti sa k sebe primknúť	291
Zázrak, že to dobre dopadlo	304
Doslov	
Šťastie	311
Literatúra	317
Menný register	329

Harald Jähner

Wolfszeit: Deutschland und die Deutschen 1945 – 1955

Copyright © 2019 by Rowohlt · Berlin Verlag GmbH, Berlin

Translation © Miloslav Szabó

Cover photo © Werner Bischof/Magnum Photos

Cover art & design © Frank Ortman

Design & Layout © Soňa Ševčíková

Slovak edition © 2022 by N Press, s. r. o.

Preklad tejto knihy podporil Goetheho inštitút.

The translation of this work was supported by a grant from the Goethe-Institut.

ISBN 978-80-8230-111-6

Predslov

8. marca 1952 vyšiel v *Neue Zeitung* text spisovateľa a redaktora Kurta Kusenberga. Text mal názov Nič nie je samozrejmé: chvála biednej doby. Autor v ňom len sedem rokov od skončenia vojny túži po návrate týždňov bezmocnosti, ktoré nasledovali. Hoci už nič nefungovalo, pošta, železnica ani doprava, napriek chýbajúcej streche nad hlavou, hladu a mŕtvolám, ktoré stále ležali pod troskami, mu tieto týždne z odstupu pripadali ako dobré časy. Ľudia po vojne „ako deti“ začali „znovu tkať roztrhanú sieť ľudských vzťahov“. Ako deti?

Kusenberg svojim čitateľom dôrazne odporúčal, aby sa vrátili do „čias živorenia, demolovania, mrznutia, biedenia a nebezpečenstva“, keď sa v podmienkach absentujúceho štátneho zriadenia medzi rozptýleným obyvateľstvom nanovo definovala morálka a sociálna súdržnosť: „Slušnosť nevyučovala vynaliezavosť a preľkanosť – dokonca ani odtrhanie od úst. No uprostred tohto polozbojníckeho života vládla zbojnícka česť, ktorá bola možno morálnejšia ako dnešné železné svedomie.“

Zvláštne. Bezprostredne po vojne malo byť toľko dobrodružstiev, toľko „zbojníckej cti“? Toľko nevinnosti? To, čo držalo Nemcov pohromade až do konca vojny, bolo – našťastie – úplne spretrhané. Tento starý poriadok bol nenávratne preč, nový bol vo hviezdach a o najnutnejšie potreby sa teraz starali Spojenci. Tých približne 75 miliónov ľudí, ktorí sa v lete 1945 zhromaždili na území, čo zostalo z Nemecka, sa len ťažko dá nazvať spoločnos-

ťou. Hovorilo sa o „čase nikoho“, „čase vlkov“, keď sa „človek stal človeku vlkom“. Obraz, ktorý si krajina o sebe vytvárala, charakterizovala predstava, že každý sa staral len o seba alebo o svoju svorku, a to až do päťdesiatych rokov, keď sa už dávno všetci mali lepšie, ale stále sa tvrdohlavo utiekali k autoreferenčnému úkrytu vlastnej rodiny. Dokonca aj v postave slávneho *Ohnemichela* „Pána bezomňa“ (a bez „nemeckého Michela“, v minulosti stereotyp nemeckého národného charakteru – nepreložiteľná slovná hračka, poz. prekl.), stelesňujúceho typ apolitického väčšinového Nemca, nad ktorým nariekali v spolku Aktion Gemeinsinn na konci päťdesiatych rokov, stále prežíval – i keď v počestnom rúchu – vlk, na ktorého sa v roku 1945 zvrhol niekdajší národný spolupútnik.

Po vojne sa viac ako polovica ľudí nenachádzala tam, kde patrila alebo kam sa chcela dostať, vrátane deviatich miliónov tých, ktorým bomby vzali strechu nad hlavou alebo boli evakuovaní, štrnástich miliónov utečencov a vyhnanco, desať miliónov prepustených z nútených prác a väzňov a ďalších miliónov postupne sa vracajúcich vojnových zajatcov. Táto kniha rozpráva o tom, ako sa tieto kľbká rozprašených, odvrátených, zachránených a zvyšných ľudí rozpletali a znovu stretávali, ako sa z niekdajších národných spolupútnikov opäť postupne stávali občania.

Je to príbeh, ktorému hrozí, že jeho hlas zanikne pod ťarchou veľkých historických udalostí. Najdôležitejšie zmeny sa odohrávali v každodennom živote, napríklad pri obstarávaní jedla, pri rabovaní, obchodovaní, nakupovaní. A tiež v láske. Po vojne sa zdvihla vlna túžob po sexuálnych dobrodružstvách, ale dostavilo sa aj nejedno trpké sklamanie z vytúženého návratu mužov z frontu. Ľudia sa teraz na veci pozerali inak, chceli začať odznova a prudko vzrástol počet rozvodov.

Kolektívne spomienky z povojnového obdobia charakterizuje niekoľko ikon, ktoré sa hlboko vryli do pamäti: ruský vojak, ktorý vytrháva žene bicykel; temné postavy z čierneho trhu, ktoré sa bijú o pár vajec; provizórne chatrče z vlnitého plechu, kde boli ubytovaní utečenci a ľudia, ktorým zbombardovali obydlia; ženy, ktoré s otázkou v očiach natrčajú vracajúcim sa vojnovým zajatcom fotografie svojich nezvestných manželov. Týchto niekoľko obrázkov je vizuálne takých silných, že štruktúrujú verejné spomínanie na prvé povojnové roky ako nemý film. Druhá polovica života sa pritom zameriava pod stôl.

Zatiaľ čo spomienky zvyčajne ukazujú minulosť v tým miernejšom svetle, čím viac rokov nás od nej delí, v povojnovom období je to naopak. Pri spätnom pohľade sa javí čoraz tmavšie. Jedným z dôvodov je to, že medzi Nemcami je rozšírené nutkanie považovať sa za obeť. Čím černejšími farbami sa opisovali vskutku strašné hladové zimy z rokov 1946 a 1947, tým menej mala podľa mnohých zavážiť ich vina.

Ak sa započúvame pozornejšie, zaregistrujeme smiech. Strašidelne vyľudneným Kolínom už na fašiangy v roku 1946 opäť tiahne spontánny karnevalový sprievod. Novinárka Margret Boveri spomína na „obrovský nárast prežívania v dôsledku neustálej blízkosti smrti“. V rokoch, keď nebolo čo kupovať, bola taká šťastná, že neskôr sa rozhodla, že už nebude robiť žiadne väčšie nákupy.

Biedu nemožno pochopiť bez slasti, ktorú prináša. Únik pred smrťou vyvolal u niektorých apatiu, u iných nebývalú, erupčivú radosť z existencie. Usporiadaný život bol odrazu naruby, rodiny sa trhali a staré väzby sa strácali, ale ľudia sa nanovo premiešali a tí mladí a odvážni cítili, že chaos je ihrisko, kde musia každý deň hľadať svoje šťastie. Ako mohlo toto šťastie zo slobody, ktoré pociťovali najmä mnohé ženy, v rokoch rozmachu tak rýchlo zmiznúť? A čo ak vôbec nezmizlo v miere, ktorú nám sugerujú bežné karikatúry päťdesiatych rokov?

Holokaust zohrával v povedomí väčšiny Nemcov povojnového obdobia šokujúco malú úlohu. Mnohí si uvedomovali zločiny na východnom fronte a pripúšťali si istú základnú vinu za to, že vojna sa vôbec začala, ale vraždy miliónov nemeckých a európskych Židov v ich myslení a cítení nemali miesto. Len málokto, napríklad filozof Karl Jaspers, sa k nim verejne vyjadroval. Židia sa výslovne nespomínajú ani v dlho diskutovaných priznaniach viny v prostredí protestantskej a katolíckej cirkvi.

Nepochopiteľnosť holokaustu sa perfídny spôsobom rozšírila aj na národ páchatelov. Tieto zločiny nadobudli rozmer, ktorý ich vytlačal z kolektívneho vedomia už v momente, keď sa diali. Skutočnosť, že aj ľudia dobrej vôle sa zdráhali rozmýšľať o tom, čo sa stane s ich deportovanými susedmi, dodnes otriasa dôverou v ľudský druh. Pre väčšinu súčasníkov to však neplatilo.

Vytesňovanie a zamlčovanie existencie vyhladzovacích táborov pokračovalo aj po skončení vojny, hoci sa Spojenci pokúšali porazených prinútiť,

aby sa konfrontovali s nacistickými zločinmi prostredníctvom filmov ako *Mlyny smrti*.

Keď Helmut Kohl spomínal „milosť pre neskôr narodených“, naznačoval, že nastupujúcej generácii sa ľahko hovorilo. Existovalo však aj čosi ako milosť prežitých hrôz. Noci plné bombardovania, kruté hladové zimy prvých povojnových rokov a boj o prežitie v anarchických každodenných podmienkach mnohým Nemcom vypudili z hláv myšlienky na minulosť. Považovali sa sami za obeť – a zaháňali tým myšlienky na tie skutočné. Na svoje pochybné šťastie. Keby si tí, ktorí si zachovali aspoň zvyšky slušnosti, plne pripustili systematické masové vraždenie páchané v ich mene, s ich tichým súhlasom a vďaka tomu, že odvracali pohľad, sotva by dokázali nazbierať odvalu a energiu, ktoré boli potrebné na prežitie povojnových rokov.

Pud sebazáchovy vypína pocity viny – ide o kolektívny fenomén, ktorý sa dá študovať v povojnových rokoch a ktorý musí hlboko iritovať dôveru v človeka aj v základy vlastného ega. Ako na základe vytesňovania a prekrúcania mohli vzniknúť dve v podstate antifašistické a dôveru vzbudzujúce spoločnosti, predstavuje hádanku, ktorej chce táto kniha prísť na koreň tým, že sa ponorí do extrémnych výziev a zvláštností životného štýlu povojnových rokov.

Hoci vytesňovanie narúšali knihy ako *Denník Anny Frankovej* alebo *SS štát* Eugena Kogona, mnohí Nemci začali čeliť zločinom, ktoré spáchali, až v dôsledku súdnych procesov s osadenstvom vyhladzovacieho tábora v Auschwitzu po roku 1963. V očiach nasledujúcej generácie sa celkom zdiskreditovali v neposlednom rade následkom tohto oneskorenia, i keď deti z vytesňovacieho úsilia svojich rodičov v čisto materiálnom ohľade profitovali. Zriedkakedy v histórii generačný konflikt prebiehal v zatrpknutejšom, ostrejšom a zároveň svojhlavejšom duchu ako v roku 1968 zo strany dorastu a jeho akademických sprievodcov.

Náš dojem z povojnových rokov je formovaný pohľadom vtedajšej mládeže. Rozhorčenie antiautoritárskych detí nad generáciou svojich rodičov, ktorú bolo možné milovať len s najväčšími ťažkosťami, bolo také veľké, ich kritika taká výrečná, že mýtus o všetko presakujúcej zatuchnutosti, ktorú museli najprv vyvetrať, dodnes dominuje obrazu 50. rokov, a to aj napriek diferencovanejšiemu výsledkom bádania. Generácia narodená okolo roku 1950 sa rada hrá na tých, ktorí urobili Spolkovú republiku Nemecko (SRN) obývateľnou a dali demokracii srdce, a tento obraz stále oživuje. Vša-

deprítomnosť starých nacistických elít v úradoch SRN skutočne vyvolávala opovrhnutie, rovnako ako tvrdohlavosť, s akou sa presadzovali amnestie nacistických zločincov. To, že povojnové obdobie bolo napriek tomu rozporupľnejšie, jeho prístup k životu otvorenejší, jeho intelektuáli kritickejší, jeho názorové spektrum širšie, jeho umenie inovatívnejšie a jeho každodenný život rozporupľnejší, ako sugerujú predstavy o zmene letopočtu v roku 1968 – tieto zistenia sprevádzali hľadanie materiálu na túto knihu neustále.

Existuje ďalší dôvod, prečo sú najmä prvé štyri povojnové roky relatívne slepou škvrnou v historickej pamäti. Tvoria medzeru medzi veľkými kapitolami a výskumnými obdobiami histórie, sú akoby časom nikoho, ktorý, povedané laxne, nik nemá na starosti. Jedna z hlavných kapitol čítankovej histórie sa zaoberá nacistickým režimom a končí kapituláciou nemeckého Wehrmachtu; druhá sa začína v roku 1949, rozpráva príbeh SRN a Nemeckej demokratickej republiky (NDR) a sústreďuje sa nanajvýš na menovú reformu a berlínsku blokádu ako prehistóriu založenia oboch štátov. Roky medzi koncom vojny a menovou reformou, ekonomický „veľký tresk“ SRN, predstavujú pre historiografiu do istej miery stratený čas, pretože im chýba inštitucionálny subjekt. Naše dejepisectvo je v podstate stále štruktúrované ako národné dejiny, ktoré stavajú do popredia štát ako politický subjekt. Zodpovednosť za osud Nemecka po roku 1945 však niesli štyri politické centrá: Washington, Moskva, Londýn a Paríž – a to neboli ideálne podmienky pre národné dejiny.

Aj pohľad na zločiny spáchané na Židoch a nútene nasadených sa zväčša končí šťastným oslobodením preživších spojeneckými vojakmi. No čo sa s nimi stalo potom? Ako sa vodilo približne desiatim miliónom vyhladovaných väzňov, deportovaných z vlasti, bez dozoru v krajine svojich trýzniteľov a vrahov svojich príbuzných? Interakcia medzi spojeneckými vojakmi, porazenými Nemcami a oslobodenými nútene nasadenými je jedným z najchmúrnejších, ale aj najzaujímavejších aspektov povojnových rokov.

V knihe sa pozornosť postupne presúva od civilizačných stránok každodenného života, od upratovania, milovania, kradnutia a nakupovania, ku kultúrnym, k intelektuálnemu životu a dizajnu. Otázky svedomia, viny a vytesnenia sa stávajú ťaživejšími. Primeraný význam nadobúdajú inštanície denacifikácie, ktorá mala aj estetickú stránku. Dizajn z päťdesiatych rokov sa teší takej dlhotrvajúcej sláve aj vďaka svojej ohromujúcej účinnos-

ti: Nemci menili svoje prostredie, čím menili aj seba. Boli to však naozaj Nemci, ktorí tak radikálne menili podobu svojho sveta? Paralelne s dizajnom vypukol boj o abstraktné umenie, v ktorom za nitky taktiež ťahali aj okupačné mocnosti. Išlo o estetické skrášľovanie oboch nemeckých republík, o nič menšie ako o cit pre krásu počas studenej vojny. V súlade s tým sa angažovala dokonca aj CIA.

Po vojne ľudia oveľa viac ako dnes chceli robiť dojem krasoduchov, citlivých pováh, neúnavne zahĺbených do vážnych rozhovorov, akoby bolo možné plynulo nadviazať na spôsoby, ktorými sa skončilo 19. storočie, prikrášľované na staré dobré časy. Dnes vieme o holokauste veľa. Už menej však vieme o tom, ako ľudia dokázali žiť v jeho tieni. Ako bude hovoriť o morálke a kultúre národ, v mene ktorého boli predtým zavraždené nespočetné milióny ľudí? Mal by zo slušnosti úplne prestať hovoriť o slušnosti? Nech jeho deti samy zistia, čo je dobré a čo zlé? Interpretačný biznis v médiách bežal na plné obrátky, rovnako ako ostatné dielne obnovy. Všade sa „dychtilo po zmysle“. Filozofovanie „na troskách existencie“ posielalo vedomie na duchovné rabovačky. Zmysel sa kradol rovnako, ako sa kradli zemiaky.

Rok nula?

**Toľko začiatkov tu ešte nikdy
nebolo, ani toľko koncov**

Divadelný kritik Friedrich Luft zažil koniec vojny v pivnici. Tam dole, v mestskej vile neďaleko berlínskeho námestia Nollendorfplatz, v „pachu dymu, krvi, potu a žbrndy“, prečkal spolu s niekoľkými ďalšími ľuďmi z okolia posledné dni záverečnej bitky. V pivnici bolo bezpečnejšie ako v bytoch, vystavených striedavému ostrelovaniu Červenou armádou a Wehrmachtom. „Vonku zúrilo inferno. Keď ste sa pozreli von, uvideli ste bezmocný nemecký tank, ako si razí cestu cez žeravú pahrebu radovej zástavby, zostáva stáť, strieľa, otáča sa. Sem-tam sa po popraskanom násype cesty potkýnal nejaký civilista a hnal sa od jedného úkrytu k druhému. Matka s kočíkom sa z rozstrieľaného horiaceho domu hnala k najbližšiemu bunkru.“¹

Starého muža, ktorý sa celý čas krčil pri pivničnom okne, granát rozmetal na kusy. Raz doň naplavilo pár vojakov z kancelárie vrchného velenia Wehrmachtu, „podráždených, bezmocných, chorých chlapíkov“. Všetci mali so sebou škatule civilného oblečenia, aby sa vraj „v prípade núdze“ mohli zoštíhliť. Koľko núdzových situácií by nasledovalo? Vypadnite odtiaľto, zasyčali obyvatelia pivnice. Nik nechcel byť nablízku, „keď nastane kto z koho“. Mŕtvolu obávaného správcu bloku odviezli na vozíku; vyskočil z okna.

¹ Friedrich Luft: Berlin vor einem Jahr. Die Neue Zeitung, 10. 5. 1946.

Zrazu si niekto spomenul, že v dome naproti boli ešte hromady vlajok s hákovými krížmi a Hitlerových podobizní. Niekoľko odvážlivcov sa vybralo všetko spáliť. Rýchlo sa toho zbaviť, skôr než prídu Rusi. Keď opäť zaznela delostrelecká paľba, divadelný kritik opatrne vykukol z pivničného poklopu a uvidel hliadku SS, ako špehuje ponad zvyšky múrov. Muži ešte posledný raz „prečesávali“, hľadali ulievačov, ktorých by mohli vziať so sebou v ústrety smrti. „Potom sa to utišilo. Keď sme po nekonečnom načúvaní a čakani opatrne vyšli po úzkych schodoch, padal jemný dážď. Na domoch na druhej strane námestia Nollendorfpfplatz sme videli svietiť biele vlajky. Uviazali sme si na ramená biele zdrapy. Dvaja Rusi preliezali ten istý nízky múr, cez ktorý sa len pred chvíľou hrozivo blížili esesáci. Zdvihli sme ruky. Ukazovali sme na naše pásky na ramenách. Zamávali nám. Usmievali sa. Vojna sa skončila.“

Pre Friedricha Lufta odbila hodina, ktorá otvorila Rok nula, 30. apríla. O 640 kilometrov západnejšie, v Aachene, bolo v tom istom čase po vojne už pred pol rokom; Američania ho ako prvé nemecké mesto obsadili už v októbri 1944. V Duisburgu sa vojna v obvodoch na ľavom brehu Rýna skončila 28. marca, na pravom brehu až o 16 dní neskôr. Dokonca aj pre oficiálnu kapituláciu Nemecka existujú tri dátumy. Generálplukovník Alfred Jodl podpísal bezpodmienečnú kapituláciu 7. mája v Remeši, v hlavnom stane amerického generála Dwighta D. Eisenhowera. Hoci dokument výslovne uznával za víťazov západných Spojencov aj Červenú armádu, Stalin trval na opakovaní ceremónie. Nemecko preto 9. mája kapitulovalo ešte raz; tentoraz poľný maršal Wilhelm Keitel podpísal dokument na sovietskom veliteľstve v berlínskej štvrti Karlshorst. S ohľadom na učebnice dejepisu sa víťazné mocnosti dohodli na dni uprostred, 8. mája, hoci vtedy sa v tomto smere vlastne nič nestalo.²

Pre Waltera Eilinga však Rok nula nenastal ani po štyroch rokoch. Stále sedel vo väznici Ziegenhain za „priestupky proti nariadeniu o škodcoch ľudu“. Čašník z Hesenska bol zatknutý v roku 1942, pretože na Vianoce kúpil hus, tri kurčatá a desať kil soleného mäsa. Nacistický zrýchlený súd ho odsúdil na osem rokov väzenia s následným bezpečnostným dozorom za „nerešpektovanie predpisov vojnového hospodárstva“. Po skončení vojny Walter Eiling a jeho rodina verili, že bude rýchlo prepustený. Súdna orgány

² Kompromisný údaj 8. mája o 23.01 hod. sa však ako oficiálny dátum ukončenia vojny nepresadil. USA oslavujú VE-Day 8. mája, zatiaľ čo v Rusku sa Deň víťazstva oslavuje 9. mája. Aj v NDR boli 9. mája na Deň oslobodenia školy zatvorené. Iné krajiny majú vlastné dátumy, napríklad Holandsko *Befrijdingsdag* 5. mája, Dáni zasa *Befrielsen* 4. mája.

však o opätovnom otvorení prípadu neuvažovali. Keď minister spravodlivosti spolkovej krajiny Veľké Hesensko, ktoré bolo pod americkým vojenským dohľadom, konečne anuloval absurdne vysoký trest, jeho úrad zaujal stanovisko, podľa ktorého bolo zrušené uväznenie, ale nie bezpečnostný dozor. Walter Eiling zostal v zajatí. Neskoršie žiadosti o prepustenie boli zamietnuté s odôvodnením, že väzeň je labilný, má sklon k arogancii a ešte nie je schopný pracovať.

V Eilingovej cele pretrvávala vláda nacistického režimu dokonca aj po založení SRN.³ Osudy, ako bol ten jeho, poskytovali dôvod, prečo sa pojem „Rok nula“ (nemecky *Stunde Null*, poz. prekl.) neskôr prudko spochybňoval. Iste, v ústrediach koncernov, prednáškových sálach a úradoch SRN gro nastickej elity usilovne pokračovalo v práci. Reči o Roku nula tieto kontinuity zastierali. Na druhej strane mali podčiarkovať vôľu začať odznova a zdôrazňovať jasnú normatívnu cezúru medzi starým a novým štátom, aj keď život, samozrejme, pokračoval a vliekol so sebou veľkú časť dedičstva Tretej ríše. Pojem Rok nula navyše mnohým ľuďom poskytoval taký bezprostredný dôkaz o elementárnom zlome, ktorý zažili, že tento termín sa nielenže dodnes bežne používa, ale dokonca zažíva renesanciu v historickej vede.⁴

Kým v cele Waltera Eilinga naďalej vládlo bezprávie v celej svojej brutálnosti, inde sa vo všetkých podobách rúcal verejný poriadok. Policajti sa na seba bezradne pozerali a nevedeli, či sú stále policajtmi. Tí, čo mali uniformu, si ju radšej vyzliekli, spálili alebo prefarbili. Vysokopostavení úradníci sa otrávilí, podriadení vyskočili z okna alebo si podrezali žily. Nastala „doba nikoho“; zákony prestali platiť, nik nemal nič na starosti. Nikomu nič nepatriło, nanajvýš v prípade, že na tom priamo sedel. Nikto nebol za nič zodpovedný, nikto nič nechránil. Starí mocipáni utiekli, noví ešte neprišli; len hluk deľostrelectva naznačoval, že jedného dňa tu budú. Dokonca aj tí najurodzenejší sa pustili do rabovania. Ľudia v malých tlupách vykrádali sklady potravín a túľali sa po opustených bytoch, hľadajúc potraviny a miesto na spanie.

³ Egon Jameson informoval o Walterovi Eilingovi v *Neue Zeitung* zo 14. júla 1949 pod názvom *Prepustite konečne posledné obete gestapa!*

⁴ Príkladom je komplexná štúdia Uty Gerhardtovej, ktorá opisuje dalekosiahlu zmenu systému z vodcovskej diktatúry na parlamentnú demokraciu, iniciovanú dočasným zrieknutím sa suverenity v prospech Spojencov, ako dostatočne prenikavú na to, aby sa o Roku nula hovorilo viac než len v metaforickom zmysle: „Časová dynamika programov opatrení obsahovala nulovú fázu. Je vidieť, že Rok nula nebol len metaforou. Rok nula zodpovedal politickému modelu pre celé oblasti spoločenského života.“ Uta Gerhardt: *Soziologie der Stunde Null. Zur Gesellschaftskonzeption des amerikanischen Besatzungsregimes in Deutschland 1944 – 1945/46*. Frankfurt am Main 2005, s. 18.

Techniky prežitia vo veľkomeste: obyvatel' Berlína si zaobstaráva palivové drevo. Z parku Tiergarten však už veľa nezostalo.